

Наталія Дічек,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
завідувач відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0002-2185-3630
e-mail: n.p.dichek@gmail.com

БІОГРАФІКА ОСВІТНЯ ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НАЦІЇ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ЗАУВАГИ ІЗ ПРАКТИЧНИХ СТУДІЙ

Анотація. Висвітлено підходи автора до теоретичних обґрунтувань осучаснення біографічних студій, зокрема біографій вчених і представників освітньої сфери незалежної України. Окреслено погляди зарубіжних дослідників у царині інтелектуальної біографістики, яку визнають і відносять до міждисциплінарних і багатопрофільних досліджень, що забезпечують предмету біографії його власний належний простір.

На підставі дискурсивного аналізу численних українських та зарубіжних джерел, теоретичні підвалини щодо феномену «історична пам'ять» автор основує на ідеях американських дослідників, згідно з якими поняття «історична пам'ять» відображає спосіб, у який групи, колективи та нації конструюють (створять) спеціальні наративи про історичні періоди чи події та ідентифікують себе з конкретними людьми; історичні меморії лежать в основі соціальної та політичної ідентичності особистості.

Мета статті – висвітлення деяких теоретичних і практичних узагальнень, здобутих у процесі творення наукових біографій сучасних учених-освітян та обґрунтування доцільності ширшого використання потенціалу масових меморіально-біографічних заходів в освітній сфері як одного із шляхів формування історичної пам'яті в дітей та молоді, що є важливим складником національної самоідентифікації як питомого елемента сучасної політики національної безпеки України в умовах агресії рф та інформаційної війни.

Обстоюється думка, що в межах реконструкції в біографічній студії основних віх творчого шляху персоналії необхідно розкривати й аргументувати її суб'єктність у «категоріях особистісної свободи» (Г. Балл), індивідуально особистісні, певні психоемоційні особливості, схарактеризовувати властиві особі інтерсуб'єктні відносини, що істотно впливають на творчі досягнення. Доводиться, що доцільним є визначення інобуття особистості в житті інших людей, впливи на долю сучасників.

Ключові слова: біографіка, освітня біографіка, інтелектуальна історія, історична пам'ять, освітня галузь, суб'єктність, інтерсуб'єктність,

комеморативні практики.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Біографіка як один із напрямів гуманітаристики, у контексті наших дослідницьких зацікавлень пов'язана із сферою освіти. Однак, не залежно від конкретної галузі наукової чи творчої діяльності особистості, які стають героями науково-біографічних студій, вони є уособленням і свого часу, й історії свого народу. Тому переконані, що біографіка у цілому виконує важливе завдання віддзеркалення національно-культурного буття, інтелектуального й духовного життя суспільства крізь образи творчо-професійного, дослідницького, внутрішнього й духовного світу людини- історичного минулого або людини-сучасника. Реконструкцію такого багатоманітного особистісного всесвіту здійснюють вчені-біографи. За висловом відомого в царині української біографіки вченого-історика, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, директора Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Володимира Попика «предметом її [біографіки – прим.] є особистість як величина самодостатня і як частина великого Українського світу в його минулому, сьогоденні й майбутньому. У постатей попередників і сучасників біографів і читачів цікавлять їх особистий, схожий і несхожий, стосовно інших, життєвий шлях, внутрішній світ, світоглядні переконання, моральні цінності, надії й боротьба з викликами долі, сила й слабкість, перемоги й поразки, здобутий досвід – життєстверджуючий, хоча часто трагічний» (Попик, 2024, с.21).

Чи узгоджується таке бачення об'єктно-предметного поля біографіки, її значення і роль із підходами європейських дослідників у цій сфері? До прикладу, звернемося до офіційного пояснення, розміщеного на web-сторінці Інституту біографій (Biografie Instituut), що є дослідницьким підрозділом відомого нідерландського університету (заснованого 1616 р.) у м. Гронінген. У тексті-довідці зазначено, що дослідження біографій відноситься до *академічних студій*, в яких біографія розглядається і як об'єкт, і як метод дослідження. Мета

цих досліджень – забезпечити сучасний попит на теоретизацію біографії як нової галузі, що знаходиться на перехресті кількох дисциплін у гуманітарних науках (Biography Studies, 2025).

Представники згаданого Інституту розглядають біографію як щось відмінне від автобіографії, а мету її вивчення убачають у викладі авторитетних міркувань щодо дослідження біографії/біографій як методології наукових пошуків із обов'язковим урахуванням її ролі у суспільних сферах (Biography Studies, 2025). Наголошується, що біографічні розвідки не є виключно історичними творами, або з теорії літератури тощо, а «справжніми міждисциплінарними і багатопрофільними дослідженнями, що забезпечать предмету біографії його власний належний простір» (там само). І ще вважаємо істотним додати, що здійснювана Інститутом біографій серія видань призначається вченим і студентам в галузі біографічних досліджень, історії в цілому, історії культури, інтелектуальної історії, літературознавства, мистецтва, соціальних наук, соціології, психології, політичних наук, економіки та філософії. Понад це, публікації зазначеного наукового осередку націлені на міжнародну аудиторію, що уможлиблюється завдяки провідній ролі Інституту біографії на міжнародному рівні.

На наш суб'єктивний погляд, відзначаючи загальну спільність підходів українських та європейських учених в галузі біографіки, наголосимо на більш артикульованій увазі до особистісно-психологічного складника героя біографії, характерній для наших дослідників.

Щодо поняття «історична пам'ять», то, по-перше, поділяємо думку польського філософа Владіслава Татаркевича (про що неодноразово наголошували у своїх розвідках) про те, що поняття, якими послуговуються гуманітарні науки, – присутньо «відкриті», а визначеність властива лише поняттям логіки та математики (Татаркевич, 2001); по-друге, не торкатимемося дискусійних тлумачень поняття «історична пам'ять» й численних дотичних чи близьких за суттю термінів, що вже здійснено іншими науковцями не в одній публікації (Киридон, 2009, 2017; Кудряченко, 2021; Ковальська-Павелко, 2022;

Нагорна, 2013). Лише уточнимо, що на підставі дискурсивного аналізу численних українських та зарубіжних джерел, теоретичні підвалини власних міркувань вирішили ґрунтувати на розмірковуваннях/підходах американських дослідників, згідно з якими поняття «історична пам'ять», відображає спосіб, у який «групи, колективи та нації конструюють (створять) спеціальні наративи про історичні періоди чи події та ідентифікують себе з конкретними людьми. Історичні меморії лежать в основі соціальної та політичної ідентичності» (St.Lowrence, 2024). Наведене визначення взято з веб-сторінки американського університету Сейнт-Лоуренс (St.Lowrence, USA), де окреслено бачення підготовки студентів з навчального курсу за назвою «Історична пам'ять». Його схарактеризовано як важливий для майбутньої участі молоді в міжнародних та міжкультурних взаємодіях. Далі наголошено, що для концепту «історична пам'ять» характерна часта видозміна, пов'язана із вимогами і викликами конкретного історико-політичного відтинку часу (Hite, St.Lowrence, 2024).

Пристаючи до такого розуміння розглядуваної сфери гуманітаристики, ще завважимо таке: поняття «історична пам'ять» часто вживають як синонімічне до понять «колективна пам'ять», «соціальна пам'ять», а в розмислах політологів – до поняття «політика пам'яті», що враховуємо у своїх теоретичних побудовах.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Серед численних публікацій, у той чи той спосіб присвячених питанням біографіки, згадаємо лише ті, положення яких виявилися конструктивними для вибудови власного розуміння вище окреслених ключових понять. Серед українських дослідників із галузі біографіки, які створили вагомі теоретичні напрацювання, назовемо імена Л. Буряк, О. Валевського, І. Голубовича, Н. Любовець, В. Попика, С. Посохова, П. Ротача, В. Чишка, О. Яся, а безпосередньо у відгалуженні освітньої біографіки – Н. Антонець, Л. Березівської, Г. Белан, Н. Дічек, О. Кравченко, Н. Побірченко, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, В. Тригубенка. У спільноті зарубіжних дослідників виокремимо таких, чиї публікації припадають на останні десятиріччя: англійці Р. Холмз (R. Holmes), А.В. Вілсон (A.V. Wilson), нідерландці Х. Рендерс (H. Renders), Х. Бінн (H. Binne), Д. Велтмен

(D. Weltman), німці В. Хемекер (W. Nemecker), Б. Волкер (B. Volker), Е. Саундерс (E. Saunders), американці Д. МакКаллоу (D. McCullough), Г. Карпентер (H. Carpenter), француз В. Кронін (V. Cronin).

Вивчення проблеми історичної пам'яті, її теоретичне обґрунтування у зарубіжній гуманітаристиці дуже широко розгорнулося після Другої Світової війни, і в працях істориків (П. Гаттон, Е. Гіденс, Е. Гобсбаум, Ж. Ле Гофф, П. Нора, Й. Рюзен), і філософів (Ф. Анкерсміт, Т. Адорно, П. Рікер, М. Фуко), і антропологів й культурологів (Я. Ассман, А. Ассман), соціологів (М. Альбвакс, Дж. Олік). Дозволимо лише одне узагальнення: якщо історики частіше розмірковували над питаннями співвіднесення історичної пам'яті й історичної свідомості, то філософи і соціологи розглядали історичну пам'ять у ширшому сенсі, наприклад, у контексті соціального досвіду. А ближче до перетину століть феномен історичної пам'яті почали експлуатувати політологи, причину цього чітко визначив французький історик Ж. Ле Гофф: «...колективна пам'ять була і є важливим питанням у боротьбі за владу між суспільними групами. Для класів, груп або індивідів, які правили й далі панують в історії суспільств, їхня влада над пам'яттю та забуттям залишається однією з найголовніших турбот» (Le Goff, 1992, P.54).

У контексті процесів націєтворення і державотворення після 1991 р. в Україні активізувалися дослідження із проблем історичної пам'яті, формування національної ідентичності, що узгоджувалося й узгоджується також із запитом соціуму, з постійно зростаючим суспільним інтересом до минулого України і нації. Із величезної кількості наукової продукції згадаємо публікації

О. Бойка, А. Киридон, Г. Касьянова, Л. Нагорної, які розробляли питання термінологічного оснащення й функціонування зазначеного феномену;

Я. Грицака, С. Здіорука, Л. Зашкільняка, Ю. Шаповала, Н. Яковенко, які досліджували механізми формування історичної пам'яті;

Н. Городньої, Л. Залізняка, О. Кривицької, В. Масненка, М. Рябчука, які визначали роль історичної пам'яті в житті сучасного українського соціуму. А її значенню в освіті та галузі національно-патріотичного виховання приділили

увагу Н. Бондаренко, І. Гирич, Н. Гупан, В. Кремень, Г. Корж, О. Пометун.

Однак, попри наявні студії, залишається теоретичний простір для нових інтерпретацій і досліджень, наприклад, щодо ролі біографічних студій у кореляції історичної пам'яті і політики пам'яті, розроблення способів формування національної ідентичності в українській молоді.

Мета та завдання статті. Висвітлення деяких теоретичних і практичних узагальнень, здобутих у процесі творення наукових біографій сучасних учених-освітян та обґрунтування доцільності ширшого використання потенціалу масових меморіально-біографічних заходів в освітній сфері як одного із шляхів формування історичної пам'яті в дітей та молоді – складника національної самоідентифікації і питомого елемента сучасної політики національної безпеки України в умовах агресії РФ та інформаційної війни (Критерії національної безпеки в освітній сфері, 2023; Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс, 2021).

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками виникали нагоди для створення наукових біографій кількох сучасних учених, чия діяльність прямо чи дотично пов'язана із освітньою галуззю України. З певних етичних міркувань імен учених не називатимемо, а окреслимо лише ті маленькі «відкриття», якими й хочемо поділитися із зацікавленим колом дослідників.

Прагнучи використовувати/конструювати нові дослідницькі підходи до створення наукових портретів учених-сучасників звичайно воліли рухатися не стільки в річищі опису біографічних відомостей (хоча, коли пишеш про діяльність *людини-вченого-особистості* неможливо не ґрунтуватися на таких відомостях), і не стисло перелічувати¹ зроблене в науці (йшлося), скільки спробувати пошукати нові формати жанру, який ще називається *інтелектуальна біографія*.

Спочатку уточнимо, що інтелектуальна біографістика є одним із

¹ Пояснимо, що йдеться про матеріал обсягом розлогої академічної статті для наукового часопису

складників інтелектуальної історії. Сьогодні інтелектуальна біографістика пов'язана насамперед з антропологічним поворотом в історичній науці, що, на думку української вченої Т. Попової, виявляється у використанні особистої життєдіяльності людей для виявлення соціального контексту, а не навпаки і додає, що процесу сучасного історієписання властивий еkleктизм застосовуваних методів дослідження, макро- й мікроаналіз. Саме ця ремарка й надихнула на науковий пошук.

Отож, визнаючи положення інтелектуальної історії методологічною базою своїх біографічних студій, вважаємо константою зацікавлення сучасного реконструктора у «відтворенні історії крізь відображення творчості людського духу, індивідуальної неповторності наукового творення», а також засадничі ідеї, обґрунтовані одним із редакторів, Б. Янгом, високопоцінованої англофонними знавцями книги «Путівник інтелектуальною історією» (2015–2016). У вступі до неї він стверджує багатопредметність інтелектуальної історії, плюралістичність її методів дослідження і галузей вивчення, що і «забезпечує їй академічність, популярність серед дослідників та надихає їх» (*A Companion to Intellectual History... Introduction*, 2015). Такий, обраний нами підхід, своєю чергою, умотивовує також охоплення і долучення широкого контексту, тобто різних аспектів історичної епохи, пов'язаних у нашому випадку з історією національної освіти у добу суверенності України.

Напрями своїх науково-біографічних досліджень конкретизували й так: в межах реконструкції основних віх творчого шляху вченого/вченої задіювати й аргументувати його/її індивідуально особистісні, певні психоемоційні особливості, схарактеризувати властиві особі інтерсуб'єктні відносини, що істотно впливають на творчі досягнення. При цьому методологічно суб'єктність розглядаємо як здатність людини «вільно, незалежно вибудовувати відносини зі світом» (Stewart & Roy, 2014). Суголосно цій тезі, розширюючи її, звучить і міркування англійського вченого Тома Венграфа, згідно з яким «методологія біографічно-нарративного дослідження не означає, що дослідницький продукт повинен набувати форми збірки звітів про індивідуальну біографію чи досвід

<...> Вивчення особливостей індивідуального досвіду і суб'єктності, що змінюється в унікальних історичних і соціальних умовах, за допомогою біографічного дослідження закладає основу для наступних системних порівнянь «цілого випадку» (whole case), а також закладає основу для порівняння ситуативних практик і процесів» (Wengraf, 2006).

Брали до уваги й те, що створення наукової біографії зарубіжні дослідники тлумачать як соціокультурний феномен і виділяють, зокрема, такі типи: наукова хроніка, інтелектуальна біографія, життєпис, мемуарна біографія і оповідальна (усна) біографія, формальна біографія/автобіографія (Dausien & Alheit, 2019). Тому, базуючись на означених методологічних положеннях, намагалися створити тип інтелектуальної освітньо-наукової біографії, спрямованої на виявлення й артикуляцію *суб'єктності* досліджуваної особистості та її *інтерсуб'єктної взаємодії* (Kendall, 2009) на контекстному тлі розвитку української освіти.

Пояснимо, що аргументацію суб'єктності особистості вченого/вченої розглядали у «категоріях особистісної свободи», основуючись на міркуваннях відомого українського психолога Г. Балла, який суб'єктність пов'язує із у контекстом особистісної свободи і з такими рівнями активності, в детермінації яких провідну роль відіграють внутрішні чинники особистості: ініціативна активність, волюва активність, творча активність, надситуативна активність, тобто вихід за «перепони» (Балл, 2006).

Для доказів суб'єктності певного конкретного діяча виокремлювали, до прикладу, ті зафіксовані або підтверджені документально факти його життєвого шляху, які демонстрували слідування власному вибору або волювистість у контексті обставин історичної доби (нехтування низькою заробітною платою, неперестигністю у певний час вчительської професії чи навіть наукової діяльності, наявність непростих сімейних обставин чи проблем зі здоров'ям). До ініціативної активності відносили й високі наукові домагання особистості, які набули успішного завершення. Вияви новаторських дослідницьких здобутків узгоджувалися із творчою активністю вченої/вченого.

Аргументацію інтерсуб'єктності особистості вченого/вченої пов'язували із такими аспектами, як, по-перше, інобуття в житті інших людей, впливи на долю сучасників. Для доказів цього збирали усні свідчення, проводили рандомні неочікувані респондентами опитування, звичайно користалися опублікованими спогадами про персоналію. По-друге, коли йшлося про діяча, який вже увійшов до плеяди знаних керівників і організаторів наукових досліджень, збирали не лише усні свідчення, а й різноформатні відомості із мережі Інтернет. Наприклад, про одного із відомих організаторів діяльності Малої академії наук, що відіграє важливу роль в Україні у формуванні нових поколінь дослідників, знайшли таку промовисту інформацію інтерсуб'єктного виміру. Виявилось, що цей вчений продав з аукціону картини із сімейної колекції, аби зібрати кошти на відкриття музею науки в Ужгороді.

Отже, суб'єктність розглядаємо як здатність індивіда бути суб'єктом, ініціювати і втілювати в життя різні види діяльності, своєю чергою від суб'єктності окремої людини і людей, які утворюють певну спільноту, залежить рівень і якість міжособистісної комунікації, виявляються характеристики інтерсуб'єктної взаємодії, інтерсуб'єктність особистості.

Водночас, доказово підтвержені зазначені характеристики суб'єкта біографічної студії створюють можливість для подальшого розширення спектру його осягнення як особистості історичної, принаймні у сфері його наукових досліджень, зокрема – в освіті і педагогічній науці.

Можна ширше й рельєфніше репрезентувати особистість, висвітлюючи та обґрунтовуючи такі особистісні вияви:

- Особистий вибір як вільний волевияв педагога-новатора, педагога-гуманіста
- Інобуття в житті інших людей, впливи на долю сучасників (учнів, учителів, студентів, викладачів, науковців, колег)
- Вихід (невихід) за межі уніфікаційних стереотипів (у різних аспектах чи вимірах)
- Суспільний внесок у культурно-освітню справу у сенсі громадського

внеску

- Особисті діяння як спосіб особистісного існування, самоактуалізації та подолання обставин, як прояв свідомої соціальної творчості, суб'єктної життєвої позиції, морально-етичної позиції, духовності, патріотизму².

Продуктивним виявився й підхід до характеризування досліджуваної особистості на підставі стандартизованої психологічної методики визначення типів особистісності (або індикатори типів, MBTI), розробленої американками Ізабель Майєрс та Катериною Бріґс (1962), які своєю чергою базувалися на ідеях і працях відомого психолога/психоаналітика Карла Густава Юнга. Він припустив, що людина сприймає довколишній світ за допомогою 4 основних психологічних функцій – відчуття, інтуїція, емоції (точніше ціннісно-емоційне ставлення до чогось, емоційний інтелект), мислення (як здатність до визначення об'єктивної істини). У процесі сприйняття кожна людина отримує досвід й інтерпретує його залежно від своїх індивідуальних особливостей та переваг, що у подальшому відбивається на її інтересах, потребах, цінностях і мотивації. У розумінні К. Г. Юнга, дві пари – мислення і почуття є раціональними чинниками, відповідають за прийняття рішення, відчуття й інтуїція – ірраціональними, або такими, що забезпечують збирання інформації (King & Mason, 2020).

Оперуючи можливими комбінаціями 4 ключових критеріїв, а саме

- спосіб життя
- основа прийняття рішень, або етика чи логіка
- орієнтація свідомості, або екстраверсія чи інтроверсія
- орієнтація в ситуації, або інтуїція чи здоровий глузд,

дослідниці виокремили 16 типів особистісності (King & Mason, 2020), які, попри критичні зауваження щодо недостатності психологічних обґрунтувань, не втрачають популярності і нині використовуються у рекрутингових компаніях.

² У контексті галузі освіти переосмислено і доповнено підхід Т. Воропаєвої (Воропаєва, 2016) до характеристики історичної постаті.

Усвідомлюючи недовершеність цієї типології, все ж її застосування для спроби заключної характеристики, зокрема особистості видатної української вченої-дидакта, дало цікавий, хоча й не однозначний результат. Її постать можна було типологізувати і

- як Людину-Наставника, тобто чуйною, емоційною, з розвиненою інтуїцією, здатною передбачити події і легко розпізнавати брехню;
- як Людину-Вихователя, вчителя, який володіє даром переконання, вміє впливати на людей, але не стільки своїми емоціями, скільки чітким виваженим аргументуванням;
- як Людину-Майстра, яка вміло раціонально аналізує ситуацію, сприймаючи світ також і на рівні своїх відчуттів, любить людей, виявляючи до них щиру емпатію;
- як Людину-Лірика, цілителя чужих душ із романтичним, чутливим, художнім світосприйняттям. Вона вірила у людські можливості.

Таким чином, спостерігалася амбівалентна ситуація, коли особистість не вкладається в рамки певного типу, але її своєрідність підпорядковується кільком спорідненим типам, що посилює й урізноманітнює розкриття та аргументацію особистісних характеристик.

Зупинимось ще на формуванні джерельної бази. Основу становлять, як зазвичай, *писемні* джерела: різні за видами тексти праць самих вченої/вченого; публікації про них; видання, дотичні до розглядуваної освітньої проблематики; нормативно-правові документи з галузі освіти. Оскільки ведемо розмову про наукові портрети сучасних учених, то епістолярій чи щоденникові документи фактично не встановлюємо, однак є можливість проведення інтерв'ю.

Особливо наголосимо на зростанні ролі та значення електронних писемних даних, які фіксують конкретні діяльнісні акти, участь у житті наукової спільноти, у житті суспільства, що істотно збагачує науково-біографічну реконструкцію.

Другий тип джерел – *усні* джерела. У випадку наших студій це були,

наприклад, проведення анонімного бліц-опитування колег, проведення напівстандартизованого інтерв'ю із самими вченими. Результати опитування було інтерпретовано і аматорськи, і професійно, завдяки звертанню по соціологічний аналіз до відповідних фахівців, що надало нашим узагальненням посутньої наукової ваги. Крім того, такий метод демонстрував рівень і особливості інтерсуб'єктної взаємодії героя біографічної студії, її/його здатність до виробничої чи згуртовуючої, дослідницької, людської комунікації.

Слушно й навести міркування бразильського дослідника Б. О. Буено щодо такого виду біографічних студій, як освітні біографії. Він стверджує, що з 1980-х років у країнах Заходу активізувалися дослідження біографій вчителів, їхніх історій (кар'єрних), що підпорядковувалося меті «оновити сферу освіти», «здійснити перегляд функцій школи і розуміння освіти, насамперед у контексті реалізації ідеї безперервної освіти» (Bueno, 2018). Науковець наголошує на «дивовижному підйомі освітньої сфери під впливом таких підходів» (Bueno, 2018), бо історії життя та кар'єр учителів тлумачаться як відповідь на соціальну потребу індивідуалізації та суб'єктивації суспільного життя. Такі дослідження допомагають виявляти нові способи розуміння суб'єктності за допомогою нових соціальних ракурсів» (Bueno, 2018). Зацитовані думки ще опукліше висвітлюють академічний обшир, багатоманіття сучасних інтелектуальних біографій, на виклики якого треба відповідати сучасним біографістам.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У підсумку наголосимо, що задіюючи міждисциплінарний потенціал інтелектуальної біографістики, тобто поєднуючи потенціали історичної біографістики, психології особистості, соціальної психології, філософії, соціальної філософії, історії національної і світової освіти стає реальним, по-перше, аналітичне висвітлення підґрунтя формування наукових інтересів і напрямів дослідницької діяльності вченої/вченого та її результатів у проблемному полі української освіти в добу незалежності. По-друге, поповнити національний пантеон видатних постатей, зокрема вченими, освітянами, чиї життя і надбання можуть бути «уроком, прикладом і дороговказом», допомагати людям «через інших

краще зрозуміти себе й реалізувати власний потенціал» (Попик, 2024, с.21).

Упевнені, що спільну історичну пам'ять можна і треба випрацювати на підставі мислення історичними категоріями, образами. І найдоцільнішим в аспекті впливу на формування такої пам'яті, національної ідентичності в дітей і молоді є використання інтерактивного спілкування у процесі проведення масових (однак – не формальних) науково-дискусійних заходів. Тривалий особистий досвід організації і проведення ювілейних та тематичних науково-практичних заходів із вшанування пам'яті видатних педагогів і вчених України, переконує: коли до проведення конференції чи круглого столу підходити творчо, із щирою шаною до освітньої персоналії, з прагненням зацікавити учасників, то вочевидь виявляється позитивний пам'яттєво-гуманітарний ефект. Його можна фіксувати у непересічних промовах і зацікавлених обговореннях, у дописах учасників. Але не всі впливи таких заходів можуть бути явними, вони набагато ширші, неочікуваніші за впливом на різні емоційні і мисленнєві сфери. Складно вимірюваними лишаються такі ефекти, як враження, думки і бажання присутніх, викликані заходом, що чинять свій вплив на їхні світоглядні установки, свідомісні утворення і переконання.

Гуртове обговорення життєдіяльності визначних історичних постатей, зокрема й з галузі освіти – це дієва комеморативна практика, тому пристаємо до думки О. Волянюк, що «знакові постаті, люди-символи, життєва історія яких виконує помітну роль у маркуванні мнемологічно простору суспільства, є важливим елементом національного нарративу, становить своєрідну систему смислів для спільноти» (Волянюк, 2015), логічно доповнимо – і сприяє ненав'язливому, поступовому усвідомленню учасниками своєї причетності до символічного світу народу, нації, Держави.

Засобом зацікавленого обговорення історичних аспектів життєдіяльності видатних осіб, учасниками глибше осягається характер історичного і соціального часу як тла, що зумовило видатну діяльність історичної персоналії, вплинуло на неї і бодай почасти трансформувалося завдяки її здобуткам. Ювілейні конференції мають не лише меморіальну значущість, адже,

вшановуючи пам'ять видатного національного мисленика, створюється можливість колективно поміркувати над проблемами, якими він чи вона переймалися, з позицій сьогодення усвідомити непроминальність їхніх ідей чи їх застаріння, навіть спробувати їх розвивати у подальшому, аби продовжити і примножити надбання історичного діяча, і тим самим розвивати саму українську гуманітарно-освітню думку. Пошанувальні заходи мають незаперечну політико-суспільну значущість, бо сприяють «інтеграції людей у спільноту, допомагають вибудувати образ минулого й усвідомити власне місце в історичному процесі, як на індивідуальному рівні, так і на рівні генерації». На це звернула увагу експерт Національного інституту стратегічних досліджень України О. Михайлова, яка в своїй статті обґрунтувала також, що комеморативні практики громадян є важливим чинником національної безпеки і здатні виконувати роль чинників консолідації політичної нації, що набуває особливої значущості у світлі агресії РФ проти України та потреби консолідації українців (Михайлова, 2022, с.19).

Ювілейні заходи національного виміру відносимо ще й до зібрань, що мають дидактичний, а головне – виховний потенціал, адже доцільно організовані персоніфіковані ювілейні збори здатні викликати сильні емоції – гордості, подивування досягненнями певної історичної постаті як істотним національним надбанням, що уславлює націю.

Сьогодні, коли країна-агресор активізувала проти України всі можливі засоби і форми гібридної війни, актуалізується необхідність невпинно сприяти формуванню в молодих українців національно-патріотичних настроїв, постійно і цілеспрямовано впливати на формування національно орієнтованої громадянської свідомості, історичної пам'яті, підпорядкованої національним цінностям та інтересам. Тому в липні 2024 р. влада України прийняла відповідну Державну цільову соціальну програму, спрямовану на утвердження української національної та громадянської ідентичності, віднесених до основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам (Державна цільова соціальна програма). Мета

Програми – спрямувати діяльність відповідних державних органів та громадських інституцій на «створення сприятливих умов та налагодження міжгалузевої взаємодії на загальнодержавному та регіональному рівні для реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності шляхом національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання, громадянської освіти населення України, популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України (самобутність, соборність, воля, гідність) та формування на їх основі української національної та громадянської ідентичності» (Державна цільова соціальна програма).

Насамкінець звернемо увагу, що сьогодні існує великий запит на нові підходи до реконструкції минулого, яка б віддзеркалювала не лише «зовнішню історію» об'єктів, а й «внутрішню історію» суб'єктів – «людську» історію (Зашкільняк, 2015), що нерозривно пов'язана із творчою діяльністю історичної особистості, із біографістикою. Це – характерна риса сучасного освоєння минулого, яка вимагає подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Балл, Г. А. (2008). *Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах)*. Вид. друге, доп. (с. 85–97). Рута, Волинь.
- Воляннюк, О. (2015). Персоніфіковане минуле у сучасному політичному житті України та Росії. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 1(175), 265–276.
- Воропаєва, Т. С. (2016). Роль особистості в українській історії крізь призму біографістики. *Українська біографістика*, (14), 50–70.
- Жижко, О., & Бельтран, Г.-А. (2024). Культурно-мовний релятивізм як фундамент освіти для миру. *Науково-педагогічні студії*, 6(6), 46–55. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-46-55>
- Зашкільняк, Л. (2015). Про історичне мислення та роль історика у сучасному світі. *Україна-Європа-Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія*, 16 (1), 174–180.
- Кабінет Міністрів України. (2024, 30 липня). *Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року*: постанова КМ України № 864. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#Text>
- Киридон, А. (2009). Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. *Україна – Європа – Світ: Міжнародний зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини*, (3), 112–116.
- Киридон, А. М. (2017). Студії пам'яті у сучасній гуманітаристиці: історія становлення. *Український історичний журнал*, 4, 150–161.
- Ковальська-Павелко, І. (2022). «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Malopolskie*, 3 (35), 27–44.

- Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України. Аналітична записка* (2016). <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/kriterii-nacionalnoi-bezpeki-v-osvitniy-sferi-zarubizhniy> (National security criteria in the educational sphere: foreign experience and conclusions for Ukraine. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/kriterii-nacionalnoi-bezpeki-v-osvitniy-sferi-zarubizhniy>).
- Кротюк, В. А. (ред.) (2021). *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія*. Харків: Федорко М. Ю.
- Кудряченко, А. І. (кер. автор. кол.) (2021). *Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945– 2015 рр.): монографія*. ДУ «Ін-т всесв. історії Нац. акад. наук України».
- Михайлова, О. (2022). Персоніфікація як стратегія історичної політики в Україні. *Стратегічна панорама*, 1, 8–25.
- Нагорна, Л. П. (2012). *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії*. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Попик, В. І. (2024). Українська біографіка ХХІ століття: нові виміри. *Biography. Біографіка. Біографістика*, 3, 20–25. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004960>
- Татаркевич (Татаркевич), В. (2001). *Історія шести понять*. Юніверс.
- Яблонський, В. М., Лозовий, В. С., Валевський, О. Л., Здіорук, С. І., Зубченко, С. О., Іщенко, А. Ю., Карпенко, М. М., Литвиненко, О. М., Степико, М. Т., Токман, В. В., & Черненко, Т. В. (2019). *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь*. НІСД. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/dopovid_polityka_druk_03.pdf
- Biography Studies (Brill)*. (2025). <https://www.rug.nl/research/biografie-instituut/biography-studies?lang=en>
- Bueno, O. P. (2018). *Biographical Approach in Education*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.3>
- Dausien, B., & Alheit, P. (2019). *Biographical Approach in Education in Germany*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.519>
<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.519>
- Hite, K. Historical Memory. *St. Lawrence University*. <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events>.
- St. Lawrence University. <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events>. (дата звернення: 19.03.2024).
- Kendall, P. M. (2009). Biography. In: *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/biography-narrative-genre/Renaissance>
- King, S. P., & Mason, B. A. (2020). Myers Briggs Type Indicator. In B. J. Carducci & C. S. Nave (Eds.). *Wiley encyclopedia of personality and individual differences: Vol. II. Measurement and assessment*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. <https://online.vitalsource.com/#/books/9781119793922/epubcfi/6/116%5B%3Bvnd.vst.idref%3DAc123%5D!4/2/2/6%400:0>
- Le Goff, J. (1992). *History and Memory* / Transl. by S. Rendall, E. Claman. Columbia University Press.
- St. Lawrence University. <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events>
- Stewart, E., & Roy, A. D. (2014). Subjectification. In: Teo, T. (Eds.). *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_358
- Wengraf, T. (2006). *Interviewing for life-histories, lived situations and personal experience: The*

Biographic-Narrative Interpretive Method (BNIM) on its own and as part of a multi-method full spectrum psycho-societal methodology. <https://uel.ac.uk/sites/default/files/interviewing-for-life-histories-lived-situations-and-personal-experience-the-biographic-narrative-interpretive-method-bnim-on-its-own-and-as-part-of-a-multi-method-full-spectrum-psycho-societal-methodology.pdf>

Whatmore R., & Young B. (Eds.) (2015). *A Companion to Intellectual History*. [10.1002/9781118508091](https://doi.org/10.1002/9781118508091)

References

- Ball, H. A. (2008). Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvittii, psykholohichnii sferakh). Vyd. druhe, dop. (p. 85–97). Ruta, Volyn. [in Ukrainian]
- Volianiuk, O. (2015). Personifikovane mynule u suchasnomu politychnomu zhytti Ukrainy ta Rosii [The personified past in the contemporary political life of Ukraine and Russia]. *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Proceedings of Ivan Kurasa Institute of the Political and ethnic studies of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 1(175), 265–276. [in Ukrainian]
- Voropaieva, T. S. (2016). Rol osobystosti v ukrainskii istorii kriz pryzmu biohrafistyky. *Ukrainska biohrafistyka [Biographistica Ukrainica]*, (14), 50–70. [in Ukrainian]
- Zhyzhko, O., & Beltran, H.-A. (2024). Kulturno-movnyi relatyvizm yak fundament osvity dlia myru [Cultural-linguistic relativism as the foundation of peace education]. *Research and Educational Studies*, 6(6), 46–55. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-46-55> [in Ukrainian]
- Zashkilniak, L. (2015). Pro istorychne myslennia ta rol istoryka u suchasnomu sviti [About historical thinking and the role of historian in the modern world]. *Ukraina-Yevropa-Svit: Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istoriiia [Ukraine - Europe – World: International collection of scientific papers: Series: History]*, 16 (1), 174–180. [in Ukrainian]
- Cabinet of Ministers of Ukraine (2024, July 30). *Derzhavna tsilova sotsialna prohrama z utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti na period do 2028 roku: postanova KM Ukrainy № 864.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
- Kyrydon, A. (2009). Kontsept «istorychna pamiat»: variatyvnist definiuvannia [The concept of "historical memory": variability of definition]. *Ukraina – Yevropa – Svit: Mizhnarodnyi zb. nauk. pr. Serii: Istoriiia, mizhnarodni vidnosyny [Ukraine - Europe - World International collection of scientific papers: Series: History, international relations]*, (3), 112–116. [in Ukrainian]
- Kyrydon, A. M. (2017). Studii pamiaty u suchasni humanitarystysi: istoriia stanovlennia [Studies of memory in modern humanitarianism: history of formation]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical Journal]*, 4, 150–161. [in Ukrainian]
- Kovalska-Pavelko, I. (2022). «Viiny pamiaty» yak kliuchovi chynnyk formuvannia derzhavnoi polityky pamiaty v suchasni Ukraini ["Memory wars" as a key factor in the formation of state memory policy in modern Ukraine]. *Krakovskie Studia Malopolskie*, 3 (35), 27–44. [in Ukrainian]
- Kryterii natsionalnoi bezpeky v osvittii sferi: zarubizhnyi dosvid ta vysnovky dlia Ukrainy. Analitychna zapyska [National security criteria in the educational sphere: foreign experience and conclusions for Ukraine]* (2016). <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/kryterii-nacionalnoi-bezpeki-v-osvittii-sferi-zarubizhnyi> [in Ukrainian]
- Krotiuk, V. A. (red.) (2021). *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystyplinarnyi dyskurs: monohrafiia [Wars of the information age: an interdisciplinary discours]. Fedorko M. Yu.* [in Ukrainian]
- Kudriachenko, A. I. (ker. avtor. kol.) (2021). *Problema istorychnoi pamiaty u vsesvitno-istorychnomu dyskursi (1945– 2015 rr.): monohrafiia [The problem of historical memory in the world-historical discourse (1945–2015): monograph].* State Institution "Institute of World

- History of the National Academy of Sciences of Ukraine". [in Ukrainian]
- Mykhailova, O. (2022). Personifikatsiia yak stratehiia istorychnoi polityky v Ukraini [Personification as a strategy of historical politics in Ukraine]. *Stratehichna panorama [Strategic panorama]*, 1, 8–25. [in Ukrainian]
- Nahorna, L. P. (2012). *Istorychna pamiat: teorii, dyskursy, refleksii [Historical memory: theories, discourses, reflection]*. Institute of the Political and ethnic studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian]
- Popyk, V. I. (2024). Ukrainska biohrafika XXI stolittia: novi vymiry [Ukrainian biography of the XXI century: new dimensions]. *Biography. Biohrafika. Biohrafistyka*, 3, 20–25). <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004960> [in Ukrainian]
- Tatarkevych (Tatarkievych), V. (2001). *Istoriia shesty poniat [The history of six concepts]*. Yunivers.
- Yablonskyi, V. M., Lozovyi, V. S., Valevskyi, O. L., Zdioruk, S.I., Zubchenko, S. O., Ishchenko, A. Yu., Karpenko, M. M., Lytvynenko, O. M., Stepyko, M. T., Tokman, V. V., & Chernenko, T. V. (2019). *Polityka istorychnoi pamiaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analit. dopovid [The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine: Analytical Report]*. National Institute for Strategic Studies. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/dopovid_polityka_druk_03.pdf [in Ukrainian]
- Biography Studies (Brill)* (2025). <https://www.rug.nl/research/biografie-instituut/biography-studies?lang=en>
- Bueno, O. P. (2018). *Biographical Approach in Education* <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.3>
- Dausien, B., & Alheit, P. (2019). *Biographical Approach in Education in Germany*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.519>
- Hite, K. (n. d.). Historical Memory. *St. Lawrence University*. <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events>
- Kendall, P. M. (2009). Biography. In: *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/biography-narrative-genre/Renaissance>
- King, S. P., & Mason, B. A. (2020). Myers Briggs Type Indicator. In B. J. Carducci & C. S. Nave (Eds.). *Wiley encyclopedia of personality and individual differences: Vol. II. Measurement and assessment*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. <https://online.vitalsource.com/#/books/9781119793922/epubcfi/6/116%5B%3Bvnd.vst.idref%3DAc123%5D!/4/2/2/6%400:0>
- Le Goff, J. (1992). *History and Memory* / Transl. by S. Rendall, E. Claman. Columbia University Press.
- St. Lawrence University. <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events>
- Stewart, E., & Roy, A. D. (2014). Subjectification. In: Teo, T. (Eds.). *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_358
- Wengraf, T. (2006). *Interviewing for life-histories, lived situations and personal experience: The Biographic-Narrative Interpretive Method (BNIM) on its own and as part of a multi-method full spectrum psycho-societal methodology*. <https://uel.ac.uk/sites/default/files/interviewing-for-life-histories-lived-situations-and-personal-experience-the-biographic-narrative-interpretive-method-bnim-on-its-own-and-as-part-of-a-multi-method-full-spectrum-psycho-societal-methodology.pdf>
- Whatmore R., & Young B. (Eds.) (2015). *A Companion to Intellectual History*. [10.1002/9781118508091](https://doi.org/10.1002/9781118508091)

Nataliia Dichek

Professor, Doctor of Sciences in Education,
Corresponding Member of the NAES of Ukraine,
Head of the Department of History and Philosophy
of Education
Institute of Pedagogy
National Academy of Educational Sciences of Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-2185-3630
e-mail: n.p.dichek@gmail.com

EDUCATIONAL BIOGRAPHY AS AN EFFECTIVE TOOL FOR PRESERVING AND FORMING THE HISTORICAL MEMORY OF THE NATION: SOME THEORETICAL NOTES FROM PRACTICAL STUDIOS

Abstract. The article reflects the author's approaches to the theoretical justifications for modernizing biographical studios, in particular biographies of scientists and representatives of the educational sphere of independent Ukraine. The article outlines the views of foreign researchers in the field of intellectual biographical studies, which is recognized and classified as interdisciplinary and multidisciplinary research that provides the subject of biography with its own proper space.

Based on the discursive analysis of numerous Ukrainian and foreign sources, the author bases her theoretical understanding of the phenomenon of “historical memory” on the ideas of American researchers, according to whom the concept of “historical memory” reflects the way in which groups, collectives and nations construct (create) special narratives about historical periods; historical memory underlie the social and political personality of identity.

The purpose of the article is to highlight some theoretical and practical generalizations obtained in the process of creating scientific biographies of modern scientists and teachers; to substantiate the feasibility of a wider use of the potential of mass memorial and biographical events in the educational sphere as one of the ways of forming historical memory in children and young people, which correlates with the modern policy of national security of Ukraine in the context of Russian aggression and information warfare.

The opinion is defended that within the framework of the reconstruction of the main stages of the creative path of a person in a biographical study, it is necessary to reveal and argue its subjectivity in the “categories of personal freedom” (G. Ball), individually personal, certain psycho-emotional features, to characterize its intersubjective relationships, which significantly affects on creative activity. It is proved that it is also advisable to determine the existence of a person in the lives of other people, its influence on the fate of contemporaries, colleagues.

Keywords: biography, educational biography, intellectual history, historical memory, education, subjectivity, intersubjectivity, commemorative practices.